

Галина Щигельська

ТРУДОВІ МІГРАНТИ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ПРЕДСТАВНИЦТВА НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ У СВІТІ

У статті проаналізовано потенціал трудових мігрантів у сфері представництва та захисту національних інтересів України. Відзначено, що мігранти здійснюють вагомий внесок у забезпечення таких ключових інтересів України як формування позитивного іміджу; захист і підтримка українських громадян та їх інтересів за кордоном; створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення; інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України. Доведено, що забезпечення прав трудових мігрантів та налагодження конструктивної співпраці з ними у сфері реалізації національних інтересів України повинно бути одним із пріоритетів зовнішньої політики держави.

Ключові слова: трудові мігранти, імідж України, представництво інтересів, національні інтереси, потенціал лобізму, зовнішня політика.

The article analyzes the labor migrants potential in the area of representation and protection of the national interests of Ukraine. It is noted that migrants make a significant contribution in preserving such key interests of Ukraine as the formation of the country's positive image, protection and support of Ukrainian citizens and their interests abroad, creating a competitive, socially oriented market economy and providing the constant growing of living standards and welfare of Ukrainians; Ukraine's integration into European political, economic and legal space, the development of equal mutually beneficial relations with other states for the benefit of Ukraine. The author claims that the assurance of labor migrants' rights and establishing constructive cooperation with them towards the implementation of Ukraine's national interests should be a priority of the state foreign policy.

Key words: labor migrants, image of Ukraine, representation of interests, national interests, lobbying potential, foreign policy.

Однією з визначальних рис сучасного глобалізованого світу є міжнародна міграція. За останні 50 років чисельність міжнародних мігрантів збільшилася майже втричі. Якщо в 1960 р. у всьому світі налічувалося 75,5 млн. осіб, які проживали за межами країни свого народження, то в 2010 р. кількість мігрантів збільшилася до 214 млн. Згідно з оцінками експертів ООН, кількість міжнародних мігрантів у світі в 2050 році сягне 405 млн [6; 11].

Поряд зі збільшенням кількості мігрантів відбувається і зростання їх значущості як вагової транснаціональної сили, здатної впливати на розвиток національних та глобальних економічних, політичних і соціальних процесів. Враховуючи це, більшість країн походження намагаються забезпечити мігрантам права, захист і визнання та розробляють стратегії, спрямовані на збереження національної ідентичності як основи для подальшої співпраці задля розвитку етнічної батьківщини і підвищення її конкурентоспроможності в нових реаліях.

На відміну від інших держав, в Україні спостерігаємо недооцінювання, а почасти й повне ігнорування владною верхівкою значимості потенціалу співвітчизників, які перебувають поза межами своєї країни. Водночас і в українському суспільстві побутують негативні настрої щодо міжнародних трудових мігрантів. Безумовно, трудова міграція як складне соціально-економічне явище має як позитивні так і негативні наслідки. Однак, зважаючи на масштаби та активізацію міграційних процесів за умов глобалізації, міграцію в сучасному світі слід розглядати як об'єктивну реальність сьогодення та важливий фактор формування нового світового порядку. Відтак сучасне розуміння міжнародної міграції як потужного чинника розвитку та модернізації вимагає чіткого усвідомлення суспільством та владою її позитивного потенціалу, необхідних політичних рішень і забезпечення їх реалізації.

Трудова міграція та її наслідки стали об'єктом досліджень багатьох зарубіжних і вітчизняних учених. Дослідники відзначають як позитивний так і негативний вплив зовнішньої міграції на розвиток приймаючих країн та держав походження. Значний позитивний потенціал, трудових мігрантів, зокрема й українських, у економічній, політичній, інтелектуальній сферах розкривають такі вітчизняні науковці як О. Малиновська [10], І. Ключковська [5], О. Шаров [22], Ю. Лагутов [7] та ін. Недостатньо, на нашу думку, приділено уваги висвітленню потенціалу трудових мігрантів у сфері представництва та захисту

5. Трудова еміграція як нова українська присутність у світі

національних інтересів України. Ця проблема в основному актуалізується самими мігрантами, доробки яких і використані нами при дослідженні визначеної проблематики [2; 8; 12; 14; 16-19].

Метою цієї статті є проаналізувати потенціал трудових мігрантів у сфері представництва і захисту національних інтересів України та розкрити його значення для розвитку й зміцнення позицій держави на міжнародній арені.

За різними експертними оцінками, поза межами України перебуває від 1,5 до 7 млн. українських трудових мігрантів.

Незважаючи на розходження щодо чисельності трудових мігрантів, усі джерела одностайні щодо основних країн їхнього призначення: половина українців працює у Росії, решта – у сусідніх центральноєвропейських державах (Польщі, Чехії, Угорщині, Словаччині), а також країнах Південної Європи (Італії, Іспанії, Португалії, Греції) [10, с. 5].

Експерти прогнозували, що найближчим часом через фінансову кризу з-за кордону повернуться близько 200 тис. українських мігрантів. Проте, незважаючи на труднощі, з якими зіштовхуються наші трудові мігранти під час економічної кризи, масового повернення додому не спостерігається [9], оскільки ситуація в країнах перебування загалом залишається сприятливішою, ніж в Україні.

Враховуючи останні глобалізаційні тенденції, більшість держав світу розглядають міграцію як ресурс розвитку та модернізації, навколо трудових мігрантів в Україні зосереджено значну кількість міфів та негативних стереотипів, зокрема, як зауважує М. Сороневич «... варто прочитати коментарі користувачів інтернету до статей на цю тематику і стане зрозумілим, що трудових мігрантів, здебільшого, сприймають як недогромадян, а часто як зрадників Вітчизни» [17]. Очевидно, таке ставлення сформувалося унаслідок того, що українська влада приділяє недостатньо уваги політиці в галузі трудової міграції, а українська громадськість назагал мало обізнана з діяльністю співвітчизників за кордоном та їх вагомим внеском у розвиток України.

Насправді внесок українських трудових мігрантів у розвиток етнічної батьківщини важко переоцінити. Міграція здійснює значний вплив на розвиток української економіки шляхом прямих та непрямих інвестицій, міжнародного партнерства у дрібному та середньому бізнесі, впровадження інновацій та ін. Тільки міжнародні перекази заробітчан в Україну Карітас-мігранте (громадська організація при Римо-католицькій церкві) прирівнюють до 20 % ВВП країни [21]. За даними Державного комітету статистики України, перекази українських емігрантів з п'яти основних країн перебування становлять 1,3 млрд. євро на рік, а за офіційними даними Національного банку України, річний обсяг переказів сягає 5,4 млрд. дол. [22, с. 37-38].

За словами голови представництва Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні Манфреда Профазі: «Перекази грошей, які українці надсилають додому, вже майже дорівнюють загальній сумі прямих інвестицій іноземних держав в Україну. При цьому грошові перекази українських мігрантів у вісім разів перевищують суму офіційної допомоги, що надходить до України для розвитку» [13]. Такий висновок зроблений на основі офіційних статистичних даних, а неофіційні можуть бути набагато більшими. Голова представництва МОМ також звернув увагу на те, що держава приділяє неналежну увагу важливості грошових переказів від трудових мігрантів: «Якщо подивитися на зусилля, що їх докладають для збільшення прямих іноземних інвестицій та міжнародної донорської допомоги Україні, вражає, наскільки мала увага приділяється поліпшенню розуміння важливості переказів, підвищенню їх обсягу та використанню їхнього потенціалу для розвитку країни» [13].

Грошові перекази – це лише один із ключових елементів внеску трудових мігрантів у розвиток соціально-економічної сфери, надалі зосередимо увагу на значному, на нашу думку, потенціалі співвітчизників за кордоном у політичній сфері. Насамперед, це сприяння покращенню міжнародного іміджу України. Українські трудові мігранти в цілому здобули хорошу репутацію в країнах перебування. Їх вважають кваліфікованими працівниками, чесними людьми, які тяжко працюють, щоб допомогти своїм сім'ям гідно жити, а також характеризуються найнижчим рівнем злочинності серед національних груп мігрантів [21; 12, с. 26]. Незважаючи на труднощі адаптації, українські мігранти досить швидко та успішно інтегруються в соціокультурний простір приймаючих країн, об'єднуються в організаційні структури, що представляють інтереси іммігрантів як етнічної спільноти. Сьогодні зареєстровано десятки громадських об'єднань українців у державах Європи, які переважно займаються культурно-освітньою діяльністю. До прикладу, за експертними даними Карітас-мігранте, лише в Іспанії зареєстровано близько 40 об'єднань українців [21]. Українські організації іммігрантів у країнах

проживання відіграють роль своєрідних культурно-інформаційних центрів, які влаштовують різноманітні культурні заходи, національні виставки, фестивалі, на яких часто бувають присутніми як пересічні громадяни приймаючих країн, так і представники владних та бізнесових структур, що, безумовно, сприяє підвищенню рівня поінформованості про Україну.

У системі представництва політичних інтересів у сучасному світі вагому роль відіграє лобізм. Лобізм у його позитивному сенсі постає життєво необхідним інститутом демократичного процесу, оскільки є системою організаційного оформлення представництва різноманітних групових інтересів, формою законного впливу груп тиску на прийняття управлінських рішень державних органів з метою задоволення інтересів певних соціальних структур. В умовах інтенсифікації міграційних процесів, посилення консолідації іммігрантських груп, поширення демократії та політики багатокультурності етнічний лобізм стає одним із найважливіших зовнішньополітичних важелів впливу як для економіки, так і для політики багатьох держав. Як стверджує экс-генеральний секретар Світового конгресу українців Віктор Педенко, саме нові українські організації, створені представниками четвертої, найновішої хвилі еміграції, яким допомагають уряди (приймаючих країн – Г. Ш.), мають безперечний вплив на динаміку відносин між державами їхнього проживання та Україною [12, с. 26]. Ефективний лобістський вплив українських організацій у країнах-членах Євросоюзу, зокрема в Польщі, Чехії, Угорщині, Румунії, Словенії, Болгарії, відзначає і голова Європейського конгресу українців Ярослава Хортяні. Голова ЕКУ стверджує: «Якщо знаємо, що українське питання буде слухатися в Європарламенті, ми звертаємося до наших депутатів з проханням підтримати Україну і вони прислуховуються. Щоб прислухалися, потрібно, щоб та громада мала імідж у тій країні, а у нас, мені здається, кожна громада має імідж, навіть нові мігранти, які приїхали недавно» [15].

Прикладом активної політичної діяльності, потенціалу лобізму та дій щодо створення позитивного іміджу України може слугувати активність української діаспори в Естонії. Коли в 2001 р. в Україні склалася загрозлива ситуація з дотриманням демократичних свобод і прав людини, Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЄ) винесла на розгляд питання щодо можливого припинення членства України в цій інституції. Напередодні розгляду цього питання представники української діаспори Естонії зустрічалися з парламентарями Естонії, надсилали листи до ПАРЄ і членів естонської делегації у ПАРЄ з метою переконати учасників засідання в негативних наслідках такого рішення для розвитку молодій держави. Активна позиція українців привернула увагу Голови ПАРЄ лорда Рассела-Джонса, який, перебуваючи в тому ж 2001 р. в Естонії, виявив бажання зустрітися саме з представниками українських діаспорних організацій, щоб обговорити становище національних меншин у країні, але бесіда «вилася в розмову про необхідність підтримки Радою Європи молодій незалежній Українській державі на її шляху до Європи» [7].

За словами экс-президента Світового конгресу українців А. Лозинського «усюди, де є українські громади, навіть у постсоціалістичних та пострадянських країнах, у Польщі, Угорщині, Чеській Республіці, Словаччині, Румунії, Прибалтиці, Узбекистані, Казахстані українські громади діють, немов посли молодій державі, забезпечуючи прихильне ставлення владних структур їхніх держав до України» [8, с. 28].

Значний потенціал для лобіювання національних інтересів України має діаспора в Росії. Серед представників українського етносу в цій країні є губернатори ряду регіонів, мери окремих міст, депутати Федеральних зборів РФ. Але російські українці поки ще досить пасивні в контексті лобіювання інтересів своєї історичної батьківщини у внутрішній і зовнішній політиці Російської Федерації [3, с. 57].

Слід відзначити, що на рівні ЄС спостерігається не лише визнання, але й прихильне ставлення до лобізму як способу просування інтересів та донесення думок зацікавлених груп до учасників процесу прийняття рішень. Важливо зазначити, що залученню діаспор до міждержавного діалогу сприяє політика керівних органів ЄС, спрямована на забезпечення прав національних меншин та співпрацю з діаспорами, розвиток міжетнічного та міжкультурного діалогу. Також уже впродовж п'ятнадцяти років опікується питаннями діаспори, закликаючи держави-члени до запровадження єдиного на пан'європейському просторі підходу до посилення участі мігрантів у процесі прийняття політичних рішень Рада Європи. Йдеться про гармонізацію інституціоналізованих відносин між діаспорою та її батьківщиною, які в європейських країнах виявилися більш міцними, ніж неформальні відносини. Важливою правовою основою для цього можуть слугувати рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи, зокрема, Резолюція та Рекомендації ПАРЄ «Залучення європейських діаспор: необхідність державного та міждержавного втручання» 2009 р. [1, с. 36].

5. Трудова еміграція як нова українська присутність у світі

Необхідно зважати й на те, що мігранти – це потенційне джерело впливових політичних та громадських діячів, які можуть бути якщо не лобістами, то принаймні «адвокатами» України. Для того, щоб досягти справді високого рівня в політиці чи бізнесі загалом потрібно багато часу, знань, зв'язків тощо. Однак уже й серед мігрантів «нової хвилі» є представники в місцевих органах влади приймаючих країн. Сьогодні українців в італійських місцевих радах представляють Тетяна Кузик у Римі, Ольга Тарасюк у Салерно та Людмила Музичук у місті Кава ді Террені [2, с. 202]. Уповноважена мера м. Риму з питань інтеграції іммігрантів та міграційної політики Т. Кузик – єдина жінка серед чотирьох іноземних радників римської мерії, обраних іноземними громадянами, які проживають у Римі на основі загального виборчого права. Мер столиці Італії Джанні Алемано обґрунтував введення посади додаткових радників наступним: «Щоб прийняти виклик імміграції, ми сподіваємося на участь самих іммігрантів у діяльності влади, звичайно, беручи до уваги авторитет та гідність громад, які вони представляють» [19].

Уродженка Хмельниччини Марія Хассан, яка виїхала з України у 1986 р., власними силами досягла стрімкого злету в політичній кар'єрі в Швеції. У 1994 р. М. Хассан стала депутатом муніципалітету Стокгольма, а з 2002 по 2006 рр. була депутатом шведського парламенту – риксдагу від правлячої соціал-демократичної партії. Окрім того, вона активно займається організацією культурно-громадського життя українців, на даний час є головою Української громади Швеції [20].

Ефективну діяльність на теренах Іспанії розгорнув виходець з Івано-Франківщини Михайло Петруняк, який виїхав з України у 1999 р. на сезон збору апельсинів. Нині М. Петруняк офіційний представник Торгово-промислової палати України в Іспанії, голова Федерації українських асоціацій в Іспанії, головний редактор газети «Європейський українець», нагороджений СКУ медаллю Святого Володимира та відзнакою «Патріот України» за допомогу українцям та Україні. Як стверджує М. Петруняк «...у своїй громадській діяльності я і мої однодумці робимо все для того, аби зміцнювати культурні й економічні зв'язки між Україною та Європою. Ми організуємо різноманітні семінари, бізнес-форуми, концерти, сприяємо спільній українсько-європейській підприємницькій діяльності». Для прикладу, завдяки сприянню М. Петруняка іспанські інвестори зацікавилися трьома проектами на Івано-Франківщині – будівництвом заводу з переробки сміття, використанням кар'єрів, у яких є матеріали для будівництва, а також будівництвом 40-кілометрової дороги від Верховини до румунського кордону [14].

Успішною в сфері журналістики та популяризації українців і України в світі є уродженка Дрогобича Львівської області Маріанна Сороневич. «До того, як почала займатися журналістикою, працювала на «класичних» роботах українських заробітчан – у сфері домашнього господарства» [16], – повідомляє про себе Маріанна. Нині М. Сороневич – головний редактор щомісячника «Українська газета в Італії», редактор незалежного сайту українців в Італії «Лелеки», член Національної спілки журналістів України, завідувач української редакції італійського телеканалу Бабель ТБ, замісник голови «Центральної Координаційної ради українських об'єднань в Італії». Телеканал Бабель ТБ повністю італійський проект присвячений імміграції, метою каналу є показати наскільки важливими є вихідці з інших країн для суспільства, продемонструвати позитивний бік імміграції, зокрема української. З гордістю за українську націю М. Сороневич розповідає: «Ми показуємо українців, успішних в усіх сферах життя суспільства: спорті, мистецтві, підприємстві, політиці... Громада представляється італійському суспільству як успішний, талановитий народ, коли українців перестають сприймати лише як доглядальниць та домашніх працівників. Починаючи працювати над цим проектом, я теж думала, що матиму проблеми із виявленням успішних співвітчизників, які могли б гідно представити нашу громаду, нашу націю. Та, незважаючи на молодий вік імміграції, наші країни проявляють себе на найвищому рівні [18].

Як бачимо, навіть короткий огляд громадсько-політичної діяльності трудових мігрантів у приймаючих країнах демонструє не лише значний потенціал, але і їхнє бажання та готовність гідно представляти та захищати національні інтереси України на міжнародній арені. Показовим є те, що незважаючи на досить інертну підтримку зі сторони етнічної батьківщини, а почасти й повне ігнорування владними структурами України потреб співвітчизників за кордоном, українці зарубіжжя виявляють бажання брати участь у державотворчих процесах та лобіювати інтереси держави в країнах проживання та міжнародних організаціях. Зокрема, у зверненні українських громадських організацій трудових мігрантів до новообраних народних депутатів України, підписаному лідерами п'ятнадцяти організацій з Італії, Греції, Іспанії, Португалії, Іспанії, Чехії, зазначається, що «за будь-якої ситуації,

більшість громадських об'єднань українців у країнах теперішнього перебування готові активно долучитись до спільного демократичного державотворення» [4].

Разом із тим, український уряд демонструє нездатність скористатися позитивним потенціалом співвітчизників за кордоном для утвердження позицій України у світі. Більше того, не зважаючи на так зване «посилення уваги до проблем трудової міграції», яке за окремими винятками має декларативний характер, Україна не зробила ще жодної вагомій спроби на законодавчому рівні вирішити проблеми, які постійно виникають у сфері трудової міграції.

Аналізуючи світовий досвід, складається враження, що в українській владі немає навіть усвідомлення чи радше бажання усвідомлення того, що співпраця зі співвітчизниками за кордоном відкриває для країни походження значні додаткові можливості. Результати такої співпраці позитивно впливають не тільки на економічну, політичну, соціальну, культурну ситуацію в країні походження і розвиток двосторонніх відносин, а й на утвердження та зміцнення самих етнічних громад, що відчули підтримку з боку історичної батьківщини. Враховуючи це, уряди країн еміграції все наполегливіше закликають до зростання національної солідарності, що перетинає державні кордони.

Так, у своїй інавгураційній промові ще у 1998 р. президент Вірменії Р. Кочарян заявив, що центральною складовою майбутнього розвитку Вірменії вбачає активну участь діаспори у справах батьківщини: «Наше покоління покладає на себе ще один обов'язок – об'єднання зусиль усіх вірмен, а також забезпечення активної участі вірменської діаспори в соціальному, політичному та економічному житті нашої республіки... Ми повинні усвідомити, що нація, яка визнає вагоме значення єдності сил, ніколи не може зазнати поразки» [23, с. 178-179].

Саме навколо завдання захисту та просування національних інтересів України може й повинна відбутися консолідація світового українства. Зокрема, таким об'єднувальним фактором став ключовий пріоритет зовнішньої політики України – європейська інтеграція. Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» інтеграція в європейський політичний, економічний, правовий простір є одним із пріоритетів національних інтересів держави, а набуття членства у ЄС – одним з основних напрямів державної політики з питань національної безпеки України у зовнішньополітичній сфері. Основним завданням на сьогодні є завершення переговорів щодо укладення Угоди про асоціацію. Рішуче прагнення укласти Угоду про асоціацію об'єднало провладну та опозиційні партії України, діаспору, широко підтримується українським суспільством. Зважаючи на те, що лобювання є невід'ємною складовою переговорного процесу між країною-кандидатом і ЄС, об'єктивною необхідністю вбачається активізація і скоординованість дій уряду України та організацій українців за кордоном щодо лобювання Угоди під час саміту Східного партнерства у Вільнюсі в листопаді 2013 р. Вагому роль у цьому процесі можуть відіграти українські мігранти, які проживають у країнах членах ЄС, оскільки основними об'єктами лобювання під час переговорного процесу є урядові делегації країн-членів та владні інституції ЄС, які координують процеси розширення Союзу.

Підсумовуючи вищезазначене можна зробити висновок, що трудові мігранти, й поза межами етнічної батьківщини, залишаються частиною українського соціуму та невід'ємною складовою представництва національних інтересів України, яке відбувається на всіх рівнях: від міжособистісних стосунків з представниками інших етносів у країнах проживання до політичного представництва в органах влади. Вагому роль у просуванні інтересів України відіграють емігрантські об'єднання українців, діяльність деяких з них є достатньо продуктивною. Як правило, для досягнення своїх цілей вони ефективно використовують прийоми PR та лобізму для привернення уваги до українських питань громадськості й політичних кіл, намагаються проникнути у процес вироблення та реалізації урядових і міжурядових рішень.

Трудові мігранти здійснюють значний внесок у забезпечення таких ключових інтересів України, як формування позитивного іміджу; захист та підтримка українських громадян та їхніх інтересів за кордоном; створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення; інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України.

Для того, щоб зміцнити позиції трудових мігрантів у сфері захисту та реалізації національних інтересів України вбачається доцільним:

5. Трудова еміграція як нова українська присутність у світі

1. Посилення соціального та правового захисту трудових мігрантів шляхом активізації міжнародного співробітництва, укладення двосторонніх міжнародних угод про правову допомогу, ухвалення Закону України «Про зовнішню трудову міграцію» з урахуванням пропозицій самих трудових мігрантів та забезпечення реалізації положень документа.

2. Державна підтримка, спрямована на забезпечення мовно-культурних потреб українців за кордоном, зокрема, фінансування українських шкіл, бібліотек, засобів масової інформації та культурних центрів.

3. Всебічне стимулювання організації та активності місцевих українських громад, їх готовності до відстоювання власних інтересів та забезпечення їх належною матеріально-технічною підтримкою з боку державних та приватних структур.

4. При розробці Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України врахувати потенціал українських громад зарубіжжя щодо позиціонування України за кордоном та залучити їх до реалізації заходів з виконання програми. Слід зауважити, що неабиякий подив викликає те, що в Концепції Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України на 2013-2015 рр. залучення до її виконання української діаспори не передбачається.

5. Налагодження конструктивної співпраці України та громадських об'єднань українських мігрантів у сфері лобювання національних інтересів держави на міжнародній арені й конкретно в кожній приймаючій країні. Залучення представників громадсько-політичних об'єднань мігрантів до розробки та здійснення державної політики України у зазначеній сфері. При розробці законів про лобістську діяльність розцінювати окремих представників та громадсько-політичні організації українських мігрантів як вагомих суб'єктів міжнародного лобювання, які, використовуючи свій потенціал в країнах проживання, здатні чинити певний тиск на їх уряди та міжнародні організації, регулюючи в такий спосіб зовнішньополітичний курс щодо України.

Таким чином, забезпечення прав трудових мігрантів та налагодження конструктивної співпраці з ними у сфері реалізації національних інтересів України має бути одним із пріоритетів зовнішньої політики держави, яка повинна формуватися в рамках довгострокової стратегії розвитку країни, мати комплексний і системний характер. За таких умов мова не йтиме про втрату потенціалу трудових мігрантів, а про його набуття.

1. Білозір О. Залучення сучасної діаспори до державотворчих процесів в Україні: необхідні передумови та інституційно-правові механізми / О. Білозір // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті: сучасний вимір, проекція у майбутнє : Зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конфер. – Львів : Видав-во Львівської політехніки, 2010. – С. 34-37.
2. Герасименко О. Сучасна українська еміграція до Італії та зародження нової української діаспори / О. Герасименко // Українознавство. – 2010. – № 1. – С. 198-205.
3. Горелов Д. Інституційна інтеграція української діаспори в громадянське суспільство у державах поселення / Д. Горелов // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 3 (12). – С. 50-58.
4. Звернення українських громадських організацій трудових мігрантів до новообраних народних депутатів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrpohliad.org/blogs/zvernennya-ukrayins-ky-h-gromads-ky-h-organizatsij-trudovy-h-migrantiv-do-novoobranu-h-narodny-h-deputativ-ukrayiny.html>.
5. Ключковська І. Держава-діаспора: світові та українські реалії [Електронний ресурс] / І. Ключковська. – Режим доступу: <http://miok.lviv.ua/>.
6. Кондратьева Т. Диаспоры в современном мире: эволюция явления и понятия [Електронний ресурс] / Т. Кондратьева. – Режим доступу: http://www.perspektivy.info/srez/val/diaspory_v_sovremennom_mire_evolyucija_javlenija_i_ponatija_2010-02-27.htm. – Дата перегляду 24.12.2012.
7. Лагутов Ю. Развитие украинской диаспорной сети в ЕС как необходимая складова державної євроінтеграційної політики України [Електронний ресурс] / Ю. Лагутов. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DUTP/2006-/txts/POLITICHNI/06lyeepu.pdf>.
8. Лозинський А. Основні питання діаспори до України // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті : Зб. доп. II Міжнар. наук.-практ. конф. – Львів : Вид-во Львівська політехніка, 2008. – С. 28-31.

9. Мазука Л. Українська держава та світове українство: актуальні питання, потенціал та перспективи взаємодії. Аналітична доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2012_nauk_an_rozrobku/0221_dop.pdf
10. Малиновська О. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування / О. Малиновська. – К : НІСД, 2011. – 40 с.
11. ООН: число міжнародних мігрантів в мирі в 2050 году достигнет 405 млн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rus.ruvr.ru/2010/11/29/35822644/>
12. Педенко В. Вплив української діаспори на розвиток України як Європейської демократичної держави та просування українських національних інтересів серед впливових гравців на міжнародній арені / В. Педенко // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті : Зб. доп. II Міжнар. наук.-практ. конф. – Львів : Вид-во Львівська політехніка, 2008. – С 26-28.
13. Перекази українських мігрантів зрівнялися із сумою прямих іноземних інвестицій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainians.ie/uk/news/news/?newsid=78>.
14. Петруняк М. Про життя української діаспори в Іспанії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/library/248440.html?print>.
15. Прямим текстом. Бліц. 26.03.13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tv.zik.ua/project/index/7/4068>.
16. Сороневич М. «Дрогобич? «Він завжди залишиться у моєму серці, адже тут – моя Батьківщина.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maydan.drohobych.net/?p=13152>.
17. Сороневич М. Некоректні стереотипи у ставленні до трудової еміграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vsesvit-journal.com/index.php?option=com_content&task=view&id=606&Itemid=41.
18. Сороневич М. Обдарованих українців в Італії не бракує [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gazetaukrainska.com/2011-04-04-11-58-41/2010-01-04-13-51-17/1959-2011-11-02-10-37-32.html/>.
19. Сороневич М. Тетяна Кузик: «Друге покоління іммігрантів – майбутнє суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gazetaukrainska.com/2011-04-04-11-58-41/2010-01-04-13-51-17/3114---l----.html>.
20. Тучинская С. Мария Хассан: «Женщина может стать лучшим политиком, чем мужчина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/mariya_hassan_zhenschina_mozhet_stat_luchshim_politikom,_chem_muzhchina.html.
21. Циркулярна міграція: нові підходи до старої концепції. Матеріали дослідницького проекту «Опрацювання концепції політики циркулярної міграції українців до ЄС у взаємодії експертних середовищ та аналітичних центрів України та ЄС» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.navigator.net/.../6h0oa5b-circular.pdf. – Дата перегляду 13.03.2013.
22. Шаров О. Українська діаспора у світлі економічної глобалізації / О. Шаров // Зовнішні справи. – 2010. – № 3-4. – С. 36-40.
23. Shain Y. Peace as a three-level game: the role of diasporas in conflict resolution / Y. Shain, T. Wittes // Ethnic identity groups and U. S. foreign policy / ed. by Thomas Ambrosio. – 2002. – P. 169-198.